

كارىگەرييه كانى ياساى ھەلبۇزاردنى عۇراق

28-12-2019

نووسەرەكان

زىيان رۇژھەلاتى

كورتە : لەدواى فراوانبوونى خۇپىشاندانەكان لە ئۆكتۇبەرى ئەمسالەو، ياساى ھەلبۇزاردن وەك يەكئىك لە گرنگترىن بابەتە سىياسى و ياساىيەكانى عۇراقى لىھاتوو. ھەلبەت كەسانىكىش ھەن كە پىيانوايە "بابەتى ياساى ھەلبۇزاردن بۇ داپۇشىنى خواستە سەرەكىيەكانى خەلكە كە دژايەتتى گەندەلى و كورتكردنەوھى دەستوھردانى دەرەكىيە لە ولت.

ئامادە كىردى: زىيان رۆژھەلاتى

بەشداربىوان: رېبوار ھادى، د. ھەلمەت غەرىب، ەلى قادىر، د. ئارام نەجمەدىن، شۆرش ھەسەن، د. يەھيا سونبل، خالد ئەلدېبىونى، محەمەد يونس عوبىدى |

بەرايى

لەدوای فراوانبىونى خۆپىشاندا نەكان لە ئۆكتۆبەرى ئەمسالەو، ياساى ھەلبىزاردىن ۋەك يەككە لە گىرنگىرىن بەتە سىياسى و ياساىيەكانى عىراقى لېھاتوو. ھەلبەت كەسانىكىش ھەن كە پىئانوايە "بەتە ياساى ھەلبىزاردىن بۇ داپۆشىنى خواستە سەرەككەيەكانى خەلكە كە دزايەتتى گەندەلى و كورتكردنەوھى دەستوھردانى دەرەككەيە لە ۋلات." [1]

لە راستىدا ئەوھى كە ئىستا پەسندىكراو، لانىكەم 27 ماددەى [2] ياساى ھەلبىزاردىنى ژمارە 45 سالى 2013 ى تىدايە كە يان دەسكارىنەكراون يان بە دەسكارىيەكى كەمەو دەنراو نەتەو و ئەمەش ۋادەكات كە سەرەراي ناوھەكى، ياساى تازە زياتر لە ھەموار كىردنەوھى ياسا كۆنەكە بچىت. "ھەم پەلەپەلى پىئوھدىارە و ھەم زياتر لە ھەموار كىردنەوھى ياسا كۆنەكە دەچىت." [3] بە لەبەرچا و گىرتنى دۆخى سىياسى و خۆپىشاندا نەكانىش، زەحمەت نىيە لەو تىنگەين كە ناو لىئانى ئەمە ۋەك پىرۆژە ياساىيەكى تازە، زياتر بۇ ھىور كىردنەوھى شەقامى ناپازىيە.

ھەلبەت بەدەر لە خۆپىشاندا نەكانىش، "لە ھەموو ھەلبىزاردنەكانى عىراقى دوای سەددام، يان ياساى ھەلبىزاردىن گۆراوھ يان ھەموار كىردنەتەو." [4] لەوانەيە ئەمەش زياتر بەھۆى خواستى ھەندىك لە پارتە سەرەككەيەكانى عىراق بىت بۇ ئەوھى ھەلومەرجى گونجاو بۇ بىردنەوھى خۆيان پىرەخسىن.

ھەرچەندە پىرۆژە ياسا كە دەرەفەتى گىرنگى بۇ بەشدارىكىردنى تاكەكانى كۆمەلگا لە دەرەوھى بالادەستى حزب دەرخسىنىت بەلام، ئاسەوارە سىياسىيەكانى ئەم پىرۆژە ياساىيە بەوھە سنوودار نامىنى و دەتوانىت رىنگا بۇ سووتاندنى بەشپىك لە دەنگەكان و ناداپەرەھى، ھەوھە زىندووكىردنەوھى خىلگەرايى خۆشبات كە لەم پىرەپەدا تىشكى زياترى دەخىرپتەسەر.

گىرقتەكانى پىرۆژە ياساى ھەلبىزاردىن

پەرلەمانى عىراق دواچار ئەو بەندانەى پىرۆژەى ياساى ھەلبىزاردىنى سەبارەت بە فرە بازەبىكىردنى ھەلبىزاردىن تىپەراندى كە مشتومىرى زۆريان لەسەر ھەبوو. پىرۆژە ياساىيەكە يەكەمجار لەلايەن سەرۆككۆمارى عىراقوھە پىشكەشكراوھە و سائىرون رۆلى بەرچاوى تىداگىراوھە و نەتەوھە يەكگرتووھەكانىش بە تايبەت لە بەندەكانى تايبەت بە لىستى فەردى و فرە بازەبىكىردنى ھەلبىزاردىن پالېستىنى لىكردووھە. دواتر ھۆكۆمەت لە پىرۆژە پىشنىيار كىراوھەكى خۆيدا ھەندىك دەسكارىيە كىرد و لىزنىەى ياساىيە پەرلەمانىش ھەندىك پىشنىيارى كىردبوو. [5] بەلام دواچار پەرلەمان نەك بە تەۋافىق بەلكو بە دەنگى زۆرىنە، فرە بازەبىكىردنى ھەلبىزاردىن و لىستى فەردى پەسندىكرد. چىكردنەوھى لىستى فەردى دەتوانىت كارىگەرىيە پۆزەيتقى ھەبىت بۇ بەرەو پىشبرىدىنى دىموكراسى

له عێراق. چوونكه لهو رێگاوه كه سانێك دهتوانن له دهرهوهی خواستی حزبهكان بچنه ناو په رلهمان بهلام، ئه مه تهنها دیوکی مه دالیاكهیه و دیوهكهی دیکه ی به و جوړه نییه.

به گشتیش ده کرێ خویندنه و هه کی وه ها بۆ یاسا که بکریت:

یه که م: له ماوهی کورتخایه نندا، به شێك له حیزبه گه وره كان كه هه م هیز و سهروه تیان ههیه، ده توانن له پرێ پالپشتیی دارایی و میدیاییه وه رێگا بۆ سه رکه وتنی کاندیده فەردیه وه فاداره کانی خۆیان خۆشیکه ن و چانسی ئه وان له به رامبه ر تاکێکی ئاسایی زۆر زیاتره ده بێت. بێگومان ئه مه ش زیاتر بۆ ئه حزابی گه وره كه ده ستیان به سه رچاوه ی جیا جیای هیزده گات ئاسانتره نه ك بۆ حیزبه بچوو که كان یان ئه وانیه ی كه تازه درووستده بن. یه کێك له ئه نجامه کانی ئه مه ش ئه وه په که به ربه ره ئه حزابی بچوو ک ناچارده بن له گه ل حیزبه گه وره كان رێکبکه ون یان لاوتر بن.

جگه له وه، زۆرێك له حیزبه گه وره کانی عێراق، په یوه ندیی به هیزیان له گه ل دامه زراوه خێله کی و دینییه کان ههیه که ئه وه ش ده توانیت رێگا بۆ سه رخستنی کاندیده فەردیه وه فاداره کانی خۆیان خۆشیکات. هه ر ئه مه ش واده کات که به ئاسانی له پێداگریه کانی سه در و حزبه کانی دیکه تییگه ین.

دووه م: یاسا که له ماوهی درێژخایه نندا واده کات که حیزبه کان زیاتر بایه خ به رای گشتی و جه ماوه ربه دن. ئه مه بۆ هه ریمی کوردستانیش لایه نێکی پۆزه تیغی ههیه که حیزبه کان ناچارده بن بایه خی زیاتر به پالپشتیکردنی کاندیده باشه کان بده ن و ده توانیت رۆلی په رله مانیش له سیسته می سیاسی هه ریمی کوردستان بنه یزتر بکات. به لام کاربگه ریی پێشنیاری 100% لیستی فەردی ته نها به مه وه ناوه ستیت. به تایبه تی مه رج نییه له شوبه نه کانی دیکه ی عێراق ئه و ئه نجامه ی هه بێت. به ده ر له و رۆله ی که ئیستا ئه حزابی سیاسی له عێراق هه یانه، هه بوونی حیزب و گرووی جیاوازی مۆدیرن بۆ به ره و پێشبردنی دیموکراسی گرنه گ. به لام "پشبه ستنی ته واو به لیستی فەردی رێگه بۆ به هیزبوونه وه ی دامه زراوه ی خێل و ته نانه ت دامه زراوه ی دینی خۆشده کات" [6] که له شوێنی خۆیاندا ده توانن رێ له دیموکراسی بگرن. واده کات که حیزبه کان جاریکی دیکه روو له به ره مه یانه وه ی کولتووری خێله کی و دینی بکه ن، تا وه فاداری تاکه کانیان بۆ مسوگه ر بێت. حا لی حازر نزیکه ی 130-150 خێلی گه وره و بچوو ک له عێراق [7] و هه ریمی کوردستان هه ن که پوتانسیلی به هیزبوونه وه یان ههیه. بۆیه پێداگریکردن له وه ی که ته واوی لیسته کان فەردی بن، ده توانیت ئه نجامی دیکه ی لێکه و پته وه که مه رج نییه خزمه تی دیموکراسی بکات. له وانیه یه پێداگری نه ته وه یه کگرتوو ه کانی ش بۆ ئه م بابه ته زیاتر له ئه وله وبه ت دان به سه قامگه ری سه رچاوه ی گرتیبت نه ك ئاینده ی دیموکراسی له عێراق! لێره دا پێویسته چاکسازی له یاسای هه لپژاردن هه نگاو به هه نگاو بێت و به گوێره ی واقعی کۆمه لگه ی عێراقی بێت و سه قامگه ری بی دیموکراسی پابه دار نابێت.

سه یه م: خا لێکی دیکه ش په یوه ندی به فره بازه یی هه لپژاردنه وه ههیه. ئه مه له کۆمه لگه یه کی یه کده ستدا ده توانیت گرتنی ئه وتۆ درووستنه کات به لام، زه حمه ت نییه پێشینی بکریت که له هه ندێك شوێنی عێراقدا کێشه له به ینی پێکهاته جیاوازه کاندیدا درووستبکات، ته نانه ت ئه گه ر له ئاستی مه له یشتدا بێت. کاربگه ریی ئه مه له سه ر هه ریمی کوردستان ئیجابیه و ده توانیت ئه حزابی سیاسی ناچاربکات زیاتر روو له هاو په یمانیی بکه ن و به مه ش، گریکوێره یه کی ده یان سه له ی رکا به ریی توندی ناو خۆیی ئه حزابی کوردی شل بکات. به لام، به گوێره ی یاسا که له هه ندێك قه زا که رێژه ی دانیشتوانه که ی به شی ده رخستنی په رله ماتاریك ناکات ده بی له گه ل قه زا به کی دراوسێدا یه کبخریت و ئه م به کخستنه ش بۆ ئه و قه زا و ناوچانه ی که نفووسیکی تیکه لاوی قه ومی و تایفیان ههیه، ده توانیت لایه کم له ئاستی مه له یدا کێشمه کیش زیاتر بکات. هه لبه ت له حا له تیکه ی ئایدیالیشتدا له وانیه به پێچه وانوه رێگا بۆ لیستی هاو به شی پێکهاته جیاوازه کانی ش خۆشیکات.

چوا ره م: یه کێکی دیکه له گرتنه کانی یاسای هه لپژاردن په یوه ندی به دابه شکردنی کورسیه کانی په رله مانه وه ههیه. له ماده ی 13 دا ژماره ی کورسیه کانی په رله مان ی عێراق به 242 کورسی و 9 کورسی کۆتا دانراوه که پێویسته به گوێره ی ژماره ی دانیشتوان دابه شبکریت. هه رچه ند بیریاره سه ر ژمیری بکریت به لام به هوکاری

جياجيا تا ئىستا ئەو نە كراو. بۇيە حكومەتى عىراق سەبارەت بە ژمارەى دانىشتووان پىشت بە ئامارەكانى وەزارەتى پلاندانان دەبەستىت. بە پىي بەلگەنامەيەكى پلاونەكراوۋى وەزارەتى پلاندانان، ژمارەى دانىشتووانى عىراق سەرۋى 39 مىيۇن كەسە. [8] ئەگەر ئەو بەسەر ھەموو كورسىيەكانى پەرلەمانىشدا دابەشېكرىت، تەقربەن، ھەر پەرلەمانتارىك نوپنەرايەتى 155378466 كەس دەكات، ئەو ش لە كاتىكداپە كە بە پىي دەستور، دەبى ھەر سەدھەزار ھاولاتى لەلەين كەسىكەو نوپنەرايەتى بىكرىت. جگە لەو ش تا ئىستا دابەشكىردنى كورسىيەكان بەسەر پارىزگاكاندا لە ھەموو شوپنەكان وەك خۆى جىيەجىيەكراو. بۇ نموونە بە پىي ئامارەكانى وەزارەتى پلاندانى عىراق بۇ سالى 2018، پارىزگاپەكى وەكوو كەركووك بە 1595235 كەسەو، بەبى ھەژمار كورسنى كۆتا، 12 كورسنى بەركەوتووه. ئەمە واتاى ئەو دەدات كە يەك پەرلەمانتار نوپنەرايەتى 133156 دانىشتووى كەركووكى كىردووه. بەلام ئەو بۇ شوپنەكى وەك بەغدا بە نفووسىكى 8126755 كەسەو، كە كورسنى كۆتاى ھەيە كەمترە. ھەر 117779 ھاولاتى بەغدا، لەلەين پەرلەمانتارىكەو نوپنەرايەتى كراون. ھەمان ھەژمار بۇ پارىزگاى نەينەوا كە كورسنى كۆتاى ھەيە 120322 كەسە. ئەگەر ژمارەى دانىشتووان بە پىي ئامارى 2018ى وەزارەتى پلاندان بەسەر ژمارەى كورسىيەكانى ھەر پارىزگاپەكدا دابەشېكەين، لە زۆرىەى پارىزگاكانى باشووردا ئەو ژمارەيە يان لە سنوورەكانى 115000 كەسدا كەم و زىادى كىردووه: كەربەلا بە 110793 كەس، بەسەر 116339 كەس، زىقار 110272 كەس، قادسىە 117368 كەس، موسەنا 116388 كەس، نەجەف 122632 كەس و مىسانىش 101152 كەس يەك پەرلەمانتارىان پىپراو. لە ھەردو پارىزگاى بابل كە تىكەلوى نفووسى شىعە و سوننە زىاترە، ھەر پەرلەمانتارىك نوپنەرايەتى 137669 كەسى كىردووه لە پارىزگاى واستىش كە نفووسى كوردى فەيلى لىيە ئەو رىزەيە 125247 كەس بووه. ھەورەھا لە ناوچەيەكى جىي ناكۆكى وەك پارىزگاى سەلاھەدىنىش، 132936 كەس يەك پەرلەمانتارى بەركەوتووه.

كاتى ھەموو ئەوانەش لە پىشچاودەگرىن، "بىر سىيار لەسەر ژمارەى ئەو كورسىيە دانىشتووان پىشت كە سالى 2018 بۇ ھەندىك لە پارىزگاكانى باشوور وەك مىسان، زىقار، كەربەلا، بەسەر و تەنەت بەغداش دانراون و بە ئاشكراش دەردەكەو پت كە لانىكەم بەشى ھەندىك لە پارىزگاكانى وەك كەركووك و سەلاھەدىنىش خوراون." [9]

پىنجەم: لە مادەى پىنجەمىشدا گىرتىك ھەيە. لەم ماددەبەدا پىناسەى ئاوارە (نازح) و كۆچەرەكان كراو. بەلام پىشتىپەردەى پەسند كىردنى ماددەكە، مشتومىر بووه لەسەر ئەوەى كە ھەرلە بنەردە ئاوارەكان (نازح) دەنگىدن يان نا كە دواچار بە دەنگدانىان يەكلا كراو تەو.

بەپىي بىرگەى چوارەمى ماددەى 5، ئەو ئاوارەيە دەتوانىت دەنگىدات كە ناوى لە تۆمارى ئاوارەكانى وەزارەتى كۆچ و كۆچەراندە تۆمار كرايىت. ئا "لېرەدا كىشەيەك بە نىسبەت دەنگدانى ھەزاران ھاولاتى كوردى كەركووك و دووزخورماتوو ھەيە كە لەدواى رووداوەكانى 16ى ئۆكتۆبەر مالى و حالى خۆيان جىيەش و ھاتنە شارەكانى ھەرىمى كوردستان. ئەو شتىكى زانراو كە ھەيدەر بەدەى سەرۆكەزىرانى پىشوو عىراق، بۇ ئەوەى كە گەرئەوەى سوپاى عىراق بۇ كەركووك و ناوچە كوردستانىيەكانى دەروەى ھەرىم بە جوولەيەكى سەربازى سوپا لىكنەدرتتەو كە دەستورقەدەخەى كىردووه لە كىشە ناوختىيەكاندا بەكارىت، رىگەى لەو گرت كە وەزارەتى كۆچ و كۆچەران ناوى ئەو ھاولاتىيەنە وەك نازح تۆمار بىكات. چوونكە ئەگەر تۆماربىكرايە ئەو جۆرىك دانپىنان دەبوو بەوەى كە بەھۆى دۆخىكى نالەبارى سىياسى و سەربازىيەو كەسانىك ناچارماون بار بىكەن و بىرۆن." [10] ديارە ھەلومەرجى سىياسى ئەو كاتىش لەباربوو بۇ ئەوەى ھەيدەر بەدەى سەرۆكەزىرانى ئەوكات كارىكى وەھا بىكات.

لېرەدا، ئەگەرئەك ھەيە كە مافى دەنگدانى ئەو ھاولاتىيەنەى كە بەھۆى رووداوەكانى 16ى ئۆكتۆبەرەو كۆچان كىردووه بخورپت. بۇيە لانىكەم پىويستە رىگاچارەيەكى خىرا بۆتۆمار كىردنى ناوى ئەو كەسانە بدۆزىرتتەو كە تا ئىستاش بەھۆى سىياسى و ئەمىيەو نەيانتوانىو بەگەرئەوە شوپنى خۆيان.

ياساي ھەلبۇزاردن زياتر لە ھەموار كوردنەوھى ياسا كۆنەكە دەچىت و ئەو دەسكارىيانەش كە سەبارەت بە لىستى فەردى و فرە بازەبىكردنى ھەلبۇزاردن كراون، زياتر لە خزمەتى حزبە گەورەكان دەپىت و بە ئەگەرى زۆر رېگا بۇ بەھىز كوردنەوھى نەرىتى خېل و دىنى خۆش دەكات. پىدەچىت يەككە لە ئامانجە سىياسىيەكانى فرە بازەنەبىكردنى ھەلبۇزاردىن لاوز كوردنى پىنگە كورد لە ناوچەكانى سنوورى ماددە 140 پىت و بە لە بەرچا و گرتنى ھاوھەلوپىستى نۆدەولەتى و ناوچۆپى دژ بە گىشتىر سىپەكەى ھەرىمى كوردستان، و پالئانى نۆدەولەتى ئىستاش بۇ فرە بازەبىكردنى ھەلبۇزاردن، دەشى ئەمە پارلىكى دىكەى كوردنەوھى دەستى كورد بۇ ھەر خواستىكى دىكەى سەربەخۆپى سەربىكرىت.

لەم وەختەدا، پىويستە لایەنە كوردىيەكان دانوستاندىكى چرىان ھەپىت بۇ دىارىكردنى ستراتىژىكى نىشتمانى سەبارەت بە دەنگەكانى كورد لە ناوچەكتانى سنوورى ماددە 140. ھەروھە دەپى رىكارى سىياسى و ياساى خىراش بۇ تۆمار كوردنى ئاوارەكانى دواى رووداوەكانى 16ى ئۆكتۆبەر بگىرتنەبەر.

[1] - شىخ د. يەحيا ئىسماعىل ئەلسونىل، سكرتېرى گىشتى خېلەكانى عىراق. 2019-12-24 كۆبوونەوھى ناوھەندى لىكۆلپىنەوھى رووداو

[2] - وەك ماددەكانى
43,45,,3,4,7,17,18,19,20,21,22,24,25,27,28,30,31,32,34,35,36,40,41,42

[3] - رېبوار ھادى - لىژنەى ياساى پەرلەمانى عىراق، كۆبوونەوھى ناوھەندى لىكۆلپىنەوھى رووداو
2019-12-23

[4] - د. ئارام نەجمەدىن - بەرپوھەبەرى ئوفىسى ھەولپىرى كۆمىسىۆنى بالاي ھەلبۇزاردنەكانى ھەرىم، كۆبوونەوھى ناوھەندى لىكۆلپىنەوھى رووداو 2019-12-23

[5] - بەپى دەستوورى عىراقى سەرۆككۆمار و سەرۆكۆھزىران بۇيان ھەيە پرۆژە ياسا پىشكەشى پەرلەمان بكن.

[6] - عەلى قادر ئەندامى كۆبىسىۆنى بالاي سەربەخۆى ھەلبۇزاردنەكانى عىراق، كۆبوونەوھى 2019-12-23 ناوھەندى لىكۆلپىنەوھى رووداو

[7] - شىخ د. يەحيا ئىسماعىل ئەلسونىل، سكرتېرى گىشتى خېلەكانى عىراق. 2019-12-24، كۆبوونەوھى ناوھەندى لىكۆلپىنەوھى رووداو

[8] - رېبوار ھادى - لىژنەى ياساى پەرلەمانى عىراق كۆبوونەوھى ناوھەندى لىكۆلپىنەوھى رووداو 2019-12-23

[9] - رېبوار ھادى - لىژنەى ياساى پەرلەمانى عىراق كۆبوونەوھى ناوھەندى لىكۆلپىنەوھى رووداو 2019-12-23

[10] - د. ھەلمەت غەرىب پىسپۇرى ياساى و مامۆستاي زانكو، كۆبوونەوھى ناوھەندى لىكۆلپىنەوھى رووداو
23/12/2019